

В. Стрілець, професор Полтавського факультету Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Організація губернського та повітових революційних комітетів у Полтавській губернії (грудень 1919 р. — січень 1920 р.)

Реальний процес становлення радянської влади в Україні, її організаційно-правове оформлення вимагає неупередженого незаполітизованого дослідження. Питання формального і реального статусу української радянської державності в період Української революції 1917–1920 рр., вплив на її розвиток вищих органів державної влади Радянської Росії та більшовицької партії не стали суто академічною науковою проблемою, оскільки суттєво впливають на політичні процеси в сучасній Україні.

Представники вітчизняної радянської історичної та історико-правової науки неодноразово зверталися до зазначеної проблематики¹, однак, попри суттєве накопичення фактичного матеріалу, їм з відомих причин не вдалося уникнути ідеологічних штампів у відповідях на багато важливих питань. У свою чергу, сучасна історіографія не виявляє значного інтересу до проблем радянського державного будівництва, що посилює актуальність запропонованого дослідження. До того ж, як це не дивно, процес організації системи революційних комітетів (ревкомів) у Полтавській губернії, що охоплювала значну територію України, взагалі лишився поза увагою дослідників.

Метою статті є дослідження нормативної бази конституювання губернських та повітових ревкомів та реальний процес їх організації в Полтавській губернії на стику 1919–1920 рр.

Досвід революційних подій 1917–1919 рр. переконав Російську комуністичну партію (більшовиків) (РКП(б)) в ефективності системи ревкомів у справі зміцнення Радянської влади, особливо в національних районах колишньої Російської імперії, де рівень підтримки населенням цієї влади був значно нижчим, ніж у Великоросії. Разом з тим

¹ Див., напр.: Потарикіна, Л. Л. Ревкоми України в 1918–1920 рр. / Л. Л. Потарикіна. – К., 1957. – 156 с.; Литвинова, Г. И. Революционные комитеты в годы гражданской войны / Г. И. Литвинова. – М., 1974. – 152 с.; Бугай, Н. Ф. Чрезвычайные органы Советской власти: ревкомы 1918–1921 гг. / Н. Ф. Бугай. – М., 1990. – 320 с.

на кінець 1919 р. виникла потреба узагальнення досвіду створення та діяльності ревкомів за попередні роки, визначення їх правового статусу. Тому 24 жовтня 1919 р. Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК) і Рада Оборони Радянської Росії прийняли Положення про революційні комітети (ревкоми), в якому визначалися правовий статус та підходи до організації цих надзвичайних органів Радянської влади. Положення визначило три типи ревкомів: ревкоми звільнених від ворога місцевостей, ревкоми прифронтової смуги і ревкоми тилу. Мета всіх трьох типів ревкомів полягала у «впертій обороні проти ворога і підтриманні революційного порядку». Ревкоми звільнених від ворога місцевостей і ревкоми прифронтової смуги визначалися як органи військової і цивільної влади. Перші мали створюватися на звільнених місцевостях революційною військовою радою (реввійськрадою) армії за участю місцевих органів Радянської влади (тобто будь-яких попередніх радянських державних органів) у складі від 3-х до 5-ти членів. Такі ревкоми мали безпосередньо підкорятися реввійськраді армії і центральним органам Радянської влади згідно з правилами, викладеними у 4-му параграфі Положення. У цьому параграфі зазначалася можливість створення при ревкомах за необхідності та з розгортанням роботи відділів, які мали негайно налагоджувати зносини з відповідними народними комісаріатами, отримувати від них циркулярні розпорядження і фінансуватися ними. Створені до затвердження ревкому органи цивільної влади мали підкорятися ревкому¹. І хоча суто у формально-правовому відношенні це Положення мало діяти лише на території РСФРР, воно стало основою для розробки республіканськими і місцевими партійними та радянськими організаціями, фронтовими та армійськими установами багатьох інструкцій, положень та інших актів, в яких більш конкретно визначалися правове становище, завдання, структура та функції ревкомів. Так, Інструкцією ревкомам, організованим у сфері впливу Південного фронту, прийнятою реввійськрадою цього фронту 18 листопада 1919 р. (а саме в зоні дій цього фронту опинилася наприкінці 1919 р. територія Полтавської губернії), визначався порядок організації ревкомів у районі дій армій Південного фронту. Згідно з Інструкцією ревкоми у великих містах і на вузлових залізничних станціях могли створюватися лише реввійськрадою фронту, а в інших містах — реввійськрадами армій під контролем

¹ Декреты Советской власти. – Т. VI. – 1 авг. – 9 дек. 1919 г. – М., 1973. – С. 225–226.

реввійськради фронту. В Інструкції наголошувалося, що ревкоми не мають права, «за винятком явної зради», призупиняти розпорядження військових установ¹. Остання норма стала своєрідною «правовою підставою» для численних реорганізацій військовою владою вже створених як нею, так й іншими інстанціями, ревкомів.

Водночас місцеві організації Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) керувалися й іншим документом про реконструювання Радянської влади в Україні. Ще наприкінці 1918 р. на основі Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про організацію влади на місцях» було розроблене «Тимчасове положення про організацію робітничо-селянської влади на місцях», в якому зазначалося, що на звільнених територіях негайно мали організовуватися невеликі мобільні військово-революційні комітети. Такі ревкоми мали об'єднуватися повітовими, а останні — губернськими військово-революційними комітетами. Ревкоми мали організовуватися безумовними прибічниками Радянської влади, насамперед місцевими більшовицькими партійними організаціями². Зазначене Тимчасове положення стало частиною нормативної бази і в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР), оскільки було включене в 1919 р. у Зібрання узаконень і розпоряджень її уряду.

Спробу організувати владу в губернії, зокрема у формі ревкомів, ще на початку грудня 1919 р. здійснив повстанський Губернський військово-революційний штаб Полтавщини, котрий перебував під впливом місцевих більшовиків та боротьбистів³. Штаб видав у вигляді листівки дещо сумбурний з організаційно-правової точки зору наказ, в якому місцеві військово-революційні штаби зобов'язувалися негайно вжити заходів щодо організації революційних комітетів, які у свою чергу мали організувати ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на місцях. Згідно з наказом, з наведенням порядку військово-революційні штаби мали передати владу місцевим виконкомом рад та ревкомам⁴. Однак лівим повстанським структурам не вдалося створити заплановану систему влади ні в Полтаві, ні в повітах губернії. Невдовзі вони були відсторонені від процесу реконструкції

¹ Власть Советов. – Полтава, 1919. – 14 дек.

² Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 2-е изд. – 1919. – № 1 (1–30 июня 1919 г.). – С. 6–7.

³ Боротьбисти – члени лівої прорадянської Української комуністичної партії (боротьбистів) (1919–1920 рр.).

⁴ Несвіцький, О. Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1920 рр. : щоденник / О. Несвіцький. – Полтава, 1995. – С. 148–149.

Радянської влади на рівні губернії безпосередньо місцевими більшовицькими і боротьбистськими партійними організаціями та військовими установами.

13 грудня, на третій день після вступу в Полтаву регулярних червоних військ, на міжпартійній нараді було прийнято рішення про утворення губернського революційного комітету у складі голови та 6-ти членів (4-х більшовиків включно з головою ревкому Алексеевим, 2-х боротьбистів і 1-го боротьбиста¹). 14 грудня 1919 р. в Полтаві було випущено у вигляді листівки оголошення про заснування цього ж числа губернського революційного комітету². Однак реввійськрада Південного фронту не збиралася рахуватися зі створеним за ініціативою знизу та на основі ймовірно Тимчасового положення уряду УСРР губернським ревкомом і, керуючись вищезгаданою Інструкцією, реалізувала своє право на створення губернського ревкому. Характерно, що військова влада жодним чином не узгоджувала свої дії з керівними державними органами УСРР та з ЦК КП(б)У. Очевидно, що додатковим аргументом на користь фактично реорганізації губернського ревкому для військової влади був його не зовсім благонадійний з політичної точки зору склад (наявність представників двох небільшовицьких партій). Як впливає з документів, ще 8 грудня (ймовірно заднім числом) реввійськрада фронту затвердила наказ за № 3265, згідно з яким з моменту його опублікування (тобто з 18 грудня) революційний комітет у складі голови Дробніса (колишнього голови Полтавського губернського виконкому) та членів Буценка і Коцюбинського приступив до виконання покладених на нього обов'язків з управління губернією⁴. Затвердженням наказу за № 3265 саме 8 грудня військова влада ймовірно намагалася позбавити впливу на процес формування ревкомів губернії Всеукраїнський революційний комітет, створений 11 грудня 1919 р. Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом (ВЦВК) і Радою Народних Комісарів (РНК) УСРР⁵.

Реальний процес створення повітових ревкомів військовою владою в Полтавській губернії певною мірою розходився з порядком, визна-

¹ Боротьбисти – члени лівої прорадянської Української партії лівих соціалістів-революціонерів (боротьбистів) (1918–1920 рр.).

² Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 1865, оп. 1, спр. 158. – Арк. 15.

³ Там само. – Спр. 8. – Арк. 13.

⁴ Там само. – Спр. 8. – Арк. 1. – 1 зв.

⁵ Собрание узаконений и распоряжений Всеукраинского революционного комитета. – 1-е изд. – № 1 (26 декабря 1919 – 10 февраля 1920 г.). – С. 1–2.

ченим зазначеними нормативно-правовими актами (Положенням ВЦВК і Ради Оборони РСФФР та Інструкцією Південного фронту), оскільки в межах України діяло згадане Тимчасове положення РНК УСРР та далеко не завжди ревкоми в містах (тобто повітові ревкоми) створювалися реввійськкращою армією. Військова влада не рахувалася і з Всеукраїнським ревкомом, якому ВЦВК і РНК УСРР доручалося встановлення «твердої селянської і робітничої влади на території вільної Радянської України»¹. Принаймні жодного спільного або узгодженого з Всеукраїнським ревкомом документа про організацію повітових ревкомів у Полтавській губернії виявити не вдалося. Не рахувалася військова влада і з реорганізованим нею ж губернським ревкомом, який здійснив 18 грудня спробу організувати повітові ревкоми шляхом передачі відповідних телефонограм у повітові міста². Щоправда Всеукраїнський ревком та губернський ревком з часом включилися в процес формування повітових ревкомів, однак це явище мало обмежений характер, оскільки система ревкомів була вже загалом створена. Так, за розпорядженням Всеукраїнського ревкому від 12 січня 1920 р. питання партійної належності членів місцевих ревкомів мало вирішуватися шляхом формування їх з представників 3-х партій за принципом кількісного представництва, покладеного в основу конструкції самого Всеукраїнського ревкому. Умовами входження боротьбистів та борьбистів у місцеві ревкоми ВУРК визначив безумовну підтримку останніми Декларації Всеукраїнського ревкому, повне сприяння Червоній армії, точне виконання умов договору між КП(б)У і УКП(б), що між іншим вимагав припинення боротьбистами агітації на користь створення в Червоній армії окремих українських військових частин. Водночас Всеукраїнський ревком наголосив на недоцільності залучення в місцеві ревкоми представників 2-х згаданих партій, якщо вони не мали в цих місцевостях достатнього впливу. Допускалася можливість залучення представників інших (нерадянських) партій лише для роботи в радянському адміністративному і господарському апараті³.

Деякі повітові ревкоми губернії в перші дні після вигнання денікінців створювалися місцевими більшовицькими організаціями очевидно на основі Тимчасового положення уряду УСРР, однак остаточне рішення щодо їх складу, як правило, приймалося або військовою вла-

¹ Собрание узаконений и распоряжений Всеукраинского революционного комитета. – 1-е изд. – № 1 (26 декабря 1919 – 10 февраля 1920 г.). – С. 2.

² ДАПО. – Ф. 1865, оп. 1, спр. 14. – Арк. 224 зв.

³ Там само. – Арк. 93.

дою, або реорганізованим губерньським ревкомом. Так, у Кременчуці 22 грудня 1919 р. організований членами КП(б)У в підпіллі ревком легалізувався і з допомогою повстанського Губерньського військово-революційного штабу Полтавщини взяв владу в місті, а згодом і в повіті¹. На одному із засідань парткому зазначалося, що повітовий ревком створений згідно з «інструкціями із Центру»². Ймовірно, мова йшла про вищезгадане Тимчасове положення. 29 грудня повітовий ревком було переобрано на засіданні комітету КП(б)У³. Однак склад цього повітового ревкому виявився не до вподоби військовій владі. Робота ревкому протікала в постійному конфлікті з політичним відділом 60-ї дивізії 12-ї армії, представники якого заявляли про неправомочність першого⁴. Як зазначалося згодом у звіті Кременчуцького повітового ревкому губерньському ревкому, тертя між військовою владою і повітовим ревкомом відбувалися насамперед тому, що військові прагнули захопити всю владу в місті та цілковито ігнорували або в кращому випадку недостатньо враховували позицію ревкому⁵. Зрештою 1 січня 1920 р. ревком було реорганізовано на спільному засіданні парткому і політвідділу 60-ї дивізії⁶.

Лубенський повітовий ревком обрано на 3-й день після вступу червоних військ у місто Лубни (15 грудня 1919 р.) на загальних зборах місцевих більшовиків. Ревком складався з 3-х більшовиків і 2-х боротьбистів⁷. З метою здобуття авторитету цей обраний ревком оголосив у формі листівки про своє нібито призначення військовими частинами⁸. Незабаром на зборах більшовиків, на яких були присутні головним чином представники військових частин і лише 5 місцевих дійсних членів КП(б)У, обрано партійний більшовицький комітет. На засіданні останнього в присутності політичного комісара 60-ї дивізії та уповноваженого політвідділу цієї ж дивізії з організації Радянської влади повітовий ревком було переобрано, оскільки було доказано «неправомочність» складу попереднього ревкому. Склад нового ревкому було узаконено наказом від імені реввійськради 12-ї армії за підписом вищеназваних представників 60-ї дивізії. Однак вже через декілька

¹ ДАПО. – Ф. 1203, оп. 1, спр. 2. – Арк. 21, 28.

² Там само. – Спр. 3. – Арк. 174.

³ Там само. – Арк. 183.

⁴ Там само. – Арк. 174.

⁵ Там само. – Спр. 6. – Арк. 16 зв.

⁶ Там само. – Спр. 3. – Арк. 176.

⁷ Там само. – Ф. 1865, спр. 150. – Арк. 29.

⁸ Там само. – Арк. 51.

днів повітовий ревком знову реорганізовано інструкторами політвідділу 60-ї дивізії¹.

Кобеляцький повітовий ревком організовано місцевим комітетом КП(б)У у складі 5-х більшовиків 6 грудня 1919 р. Після декількох невдалих перевиборів ревкому 18 січня 1920 р. його склад було призначено губернським ревкомом². Полтавський повітовий ревком ймовірно теж був організований місцевою організацією КП(б)У 21 грудня 1919 р. у складі голови та 2-х членів. Наприкінці грудня 1919 р. його склад поповнився представником від партії боротьбистів та призначеним губернським ревкомом заступником голови ревкому. 20 січня 1920 р. до складу повітового ревкому, очевидно, на виконання згаданого розпорядження Всеукраїнського ревкому, ввійшов представник від партії боротьбистів³. Миргородський повітовий ревком організовано місцевим комітетом КП(б)У у складі трьох членів⁴.

Гадяцький повітовий ревком організовано 4 грудня 1919 р. на зборах місцевих активістів КП(б)У разом зі штабом місцевих партизанських прорадянських загонів і затверджено командиром цих загонів Говтванем⁵. 9 грудня зі вступом в Гадяч частин 9-ї кавалерійської дивізії 12-ї армії ревком реорганізовано за вказівкою інструктора політичного відділу цієї ж дивізії. Однак 16 січня членами губернського ревкому Дробнісом і Буценко повітовий ревком на основі Інструкції реввійськради Південного фронту було розпущено та призначено новий склад ревкому⁶. У Зінькові повітовий ревком організовано вищезгаданим командиром місцевих партизанських загонів Говтванем 7 грудня, але невдовзі реорганізовано політичним комісаром 9-ї кавалерійської дивізії разом з інструкторами-організаторами політичного відділу 12-ї армії⁷.

Усі інші повітові ревкоми губернії створювалися військовою владою. Так, Хорольський повітовий ревком організовано на початку грудня 535-м полком. 24 грудня ревком реорганізовано штабом 60-ї дивізії 12-ї армії, а невдовзі — знову реорганізовано політичним комісаром цієї ж дивізії⁸. Лохвицький повітовий ревком організовано по-

¹ ДАПО. – Арк. 29, 40.

² Там само. – Спр. 145. – Арк. 12; Спр. 158. – Арк. 245 зв.

³ Там само. – Спр. 158. – Арк. 108.

⁴ Там само. – Арк. 14.

⁵ Там само. – Спр. 144. – Арк. 9а.

⁶ Там само. – Спр. 158. – Арк. 43.

⁷ Там само. – Спр. 160. – Арк. 8 – 8 зв.

⁸ Там само. – Спр. 158. – Арк. 13.

літичним комісаром 60-ї дивізії у складі 2-х більшовиків і 1-го боротьбиста¹. Золотоніський повітовий ревком, який, ймовірно, теж був організований військовою владою, наприкінці грудня 1919 р. реорганізований згідно з розпорядженням губернського ревкому. Реорганізований повітовий ревком складався з голови і 4-х членів (3-х більшовиків і 2-х боротьбистів)². Переяславський повітовий ревком організовано 16 грудня 1919 р. політичним комісаром 391-го Таращанського полку в складі 3-х більшовиків і 2-х боротьбистів³.

Прилуцький повітовий ревком організовано наказом комісара Таращанської бригади 3 грудня 1919 р. 19 грудня наказом особливоуповноваженого 60-ї дивізії з організації Радянської влади ревком було реорганізовано⁴. Згодом один із членів ревкому був замінений політичним управлінням 12-ї армії⁵. Константиноградський повітовий ревком у складі голови, 2-х членів та 2-х кандидатів у члени ревкому призначено наказом від 28 грудня 1919 р. політичного відділу 41-ї дивізії за підписами завідувача політичного відділу дивізії та уповноваженого комісії з відновлення Радянської влади при реввійськраді 14-ї армії. Цей наказ базувався, як зазначалося в документі, на основі вищезгаданого положення ВЦВК і Ради Оборони РСФРР (помилково названого в наказі Декретом РНК) від 24 жовтня 1919 р.⁶

Пирятинський повітовий ревком організовано 7 грудня 1919 р. політичним комісаром Таращанського полку⁷, але 23 грудня ревком реорганізовано уповноваженим політвідділу 60-ї дивізії 12-ї армії з організації Радянської влади на основі мандату за № 1206 від 12 грудня реввійськради 12-ї армії, виданим політвідділу 60-ї дивізії⁸.

Такі неодноразові реорганізації вже створених ревкомів обурювали навіть залежних від військової влади членів губернського ревкому. Його голова змушений був 12 січня 1920 р. направити політичному комісару 60-ї дивізії та реввійськраді 12-ї армії телеграму з категоричною незгодою з практикою реорганізування ревкомів та втручання в їх справи. «Вважаю неприпустимим з примхи щоденно зміщувати

¹ ДАПО. – Арк. 11 зв.

² Там само. – Арк. 245.

³ Там само. – Арк. 43 зв.

⁴ Там само. – Спр. 153. – Арк. 6, 34.

⁵ Там само. – Арк. 236 зв.

⁶ Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917–1920 гг.) : сб. док. и материалов. – Полтава, 1957. – С. 166–167.

⁷ Там само. – Спр. 142. – Арк. 134.

⁸ Там само. – Арк. 81.

ревкоми. Вимагаю невтручання у справи ревкому», — наголошувалося в телеграмі¹. На непоодинокі факти реорганізації ревкомів військовою владою як на фактор, що негативно впливав на їх діяльність, було вказано й у звіті інформаційно-інструкторського підвідділу відділу управління Полтавського губернського ревкому від 20 січня 1920 р.²

Отже, чергове встановлення Радянської влади в Полтавській губернії у формі надзвичайних її органів — ревкомів відбулося в основному на базі нормативного акта Радянської Росії (прийнятого ВЦВК і Радою Оборони РСФРР 24 жовтня 1919 р. Положення про революційні комітети (ревкоми)) з використанням військової влади. Керівні державні органи формально незалежної УСРР (ВЦВК, РНК та Всеукраїнський ревком) відігравали в цьому процесі другорядну роль. Характерно, що військова влада незначною мірою рахувалася і з місцевими комітетами КП(б)У — партії, яка фактично була обласною організацією ВКП(б), хоча й змушена була під тиском обставин проводити певною мірою незалежну політику в Україні. Однак у Полтавській губернії їй вдалося сконструювати і відстояти повністю склад лише поодиноких повітових ревкомів.

¹ ДАПО. — Спр. 24. — Арк. 134.

² Там само. — Спр. 158. — Арк. 42 зв.